

8. Stavnjuk, V.V. (2004), *Femistokl i Afiny : dijaj'nist' Femistokla v konteksti evoljucii' afins'kogo polisa* [The activities of Femistocles in the context of the evolution of the Athenian Polis], Prajm-M, Kyiv, Ukraine.
9. Surykov, Y.E. (2000), *Yz ystoryy grecheskoj arystokratyy pozdnearhaycheskoj y ranneklassycheskoj epoch. Rod Alkmeonydov v polytycheskoj zhyzny Afyn VII-V vv. do n.e.* [From the history of the Greek aristocracy of the late archaic and early classical eras. A genus of Alcmaeonid in the political life of Athens VII-V centuries BC.], IVI RAN, Moskow, Russia.
10. Eremyn, A.V. (2004), "Proscriptions of Sulla", *Drevnee pravo*, no. 4, pp. 69-78.

УДК 340.12 (045)

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ТА ПРАВОВОЇ ПОВЕДІНКИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Полонка І.А., к.ю.н., ст. викладач

*ПВНЗ «Буковинський університет», вул. Дарвіна, 2-А, м. Чернівці, Україна
ivanka.polonka@gmail.com*

У статті ставиться актуальне питання співвідношення правової поведінки та правової культури, аналізується їх характеристика в теоретичному розрізі. На основі юридичної доктрини розглядається взаємозв'язок цих правових явищ. Доводиться, що правова культура суспільства являє собою найважливішу детермінанту правової поведінки, правова поведінка суб'єктів у свою чергу впливає на правову культуру суспільства, будучи пов'язаною з нею діалектичним взаємозв'язком. Охарактеризовано умови підвищення рівня правової культури та правової поведінки.

Ключові слова: правова поведінка, правова культура, знакова теорія культури, цінність, норма права.

ВЗАИМОСВЯЗЬ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ И ПРАВОВОГО ПОВЕДЕНИЯ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Полонка И.А.

*ПВНЗ «Буковинский университет», ул. Дарвина, 2-А, г. Черновцы, Украина
ivanka.polonka@gmail.com*

В статье поднимается актуальный вопрос соотношения правового поведения и правовой культуры, анализируется их характеристика в теоретическом разрезе. На основе юридической доктрины рассматривается взаимосвязь этих правовых явлений. Доказано, что правовая культура общества представляет собой важнейшую детерминанту правового поведения, правовое поведение субъектов в свою очередь влияет на правовую культуру общества, будучи связанным с ней диалектической взаимосвязью. Охарактеризованы условия повышения уровня правовой культуры и правового поведения.

Ключевые слова: правовое поведение, правовая культура, знаковая теория культуры, ценность, норма права.

INTERCONNECTION OF LEGAL CULTURE AND LEGAL BEHAVIOUR: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS

Polonka I.A.

*Private higher educational institution "Bukovina University", str. Darwin, 2-A, Tchernivtsi, Ukraine
ivanka.polonka@gmail.com*

The article raises a topical issue of interrelation of legal behaviour and legal culture, analyzes their characteristics in the theoretical context. Based on legal doctrine, it considers the relationship of these legal phenomena. Legal behaviour and legal culture of personality are considered in the single socio-legal context, which is based on three basic elements. First of all, the state and public policy with respect to the individual, the next element is the society with its internal structure. Finally, the list is completed by an individual legal behaviour and media culture. The study claims that the legal culture of society is a crucial determinant of legal behaviour. Legal behaviour of entities, in turn, affects the legal culture of society, being associated with it through dialectical relationship. The author characterizes the conditions of increase of the level of legal culture and legal behaviour, namely: a) in the field of national programs: development of a unified legal policy that will correspond to the current legal culture of society, and therefore will express and ensure the proper level of legal behaviour of the population; b) in the field of legal public system: ensuring a uniform understanding and application of basic principles and the principles of the legal system of the state; c) in the field of legal education: active prevention of offenses overcoming legal nihilism that captured the

public consciousness, legal ignorance of citizens and officials, their poor awareness of laws, their desire to circumvent them; d) in the field of education: further development of scientific research in the field of legal culture and legal behaviour, bridging the gap between science and practice, improvement of efficiency of legal education, deepening of the study of legal disciplines in non-legal universities and educational institutions; e) in the field of law enforcement and rule of law: ensuring competent and effective participation of holders of rights and responsibilities in the struggle for their legitimate interests, overcoming legal passivity; c) in the field of civil society: creation of a basis for significant expansion and improvement of the legal behaviour of right receivers. It was established that a high level of legal culture is the deterrent form, which is aimed at localization, control and squeezing out illegal behaviour.

Key words: legal behaviour, legal culture, landmark theory of cultural value, rule of law.

Актуальність співвідношення правової поведінки та правової культури зумовлюється умовами, які спричиняють застосування нових цінностей, зміни норм поведінки людей, у результаті чого виникає потреба у створенні діючого механізму, який ефективно впорядкував би всю сферу суспільних відносин за допомогою правового інструментарію. Тобто успішне вирішення проблеми співвідношення реальної правової поведінки людей і діючої правової культури може забезпечити унормування суспільних відносин.

Правова культура повинна зайняти визначальну роль у розбудові демократичної, суверенної та незалежної держави, оскільки саме вона формує правову поведінку та правосвідомість громадян, із визнанням пріоритетного місця людини та громадянина в державно-правових відносинах. Отже, правова культура є одним із головних чинників демократизації суспільства, що характеризує правосвідомість і правову поведінку з огляду на рівень і зміст її правового виховання, соціальної активності, юридичної підготовки та загальноосвітнього рівня.

Поряд із вищезазначеним актуальність дослідження взаємозв'язку правової культури та правової поведінки зумовлена низкою інших принципово важливих обставин, зокрема таких:

- a) реальний стан правової поведінки та правової культури суспільства в цілому та особистості зокрема не відповідає європейським стандартам, унаслідок чого виникає нехтування правовими цінностями, відсутність застосування норм права, що призводить до появи нелегітимних норм поведінки та правопорушень;
- б) в умовах трансформування й демократизації суспільства, прийняття нових законодавчих актів, створення нових орієнтирів правової поведінки мають місце значні зміни в громадській правосвідомості, тому вагомим значення набуває погляд на правову культуру з позиції соціально-правового суспільства;
- в) у зв'язку зі зростанням кількості правопорушень актуалізується необхідність підвищення рівня правової поведінки та профілактичної й виховної функції правової культури.

Значний внесок у дослідження зазначеної проблематики здійснили такі вітчизняні та зарубіжні вчені: С. Алексєєв, О. Аграновська, В. Баранов, Ю. Битяк, А. Венгеров, М. Веррінгтон, В. Казимирчук, В. Камінська, Д. Керімов, М. Козюбра, В. Кудрявцев, М. Матузов, В. Сальніков, А. Семітко, Р. Сербин, О. Скакун, В. Смірнов, В. Нерсесянц, П. Рабінович, П. Фарбер, О. Шапієва, І. Яковюк та ін. Разом із тим багато теоретичних аспектів залишаються дискусійними або малодослідженими.

Метою статті є дослідження теоретико-методологічного аспекту взаємодії правової культури та правової поведінки.

Правова культура – це специфічний соціальний інститут, що виконує функцію формування в людей політичної та правової свідомості, ціннісно-нормативних установок, а також опосередковано самої правової поведінки. Тобто в загальному розумінні правова культура відображає юридичну дійсність і регулює поведінку будь-якої особистості у сфері права. Вона є засобом регулювання суспільних відносин, заснованих на законах, які і є регулятором відносин між суб'єктами.

Правова культура характеризується єдністю правової норми й реальної поведінки людей, тобто одночасним застосування та співвідношенням норм і цінностей. У результаті ефективної дії цього принципу досягається соціальна ефективність права.

Елементи правової культури проявляються на двох рівнях: об'єктивному (зовнішньому) та суб'єктивному (внутрішньому).

На об'єктивному (зовнішньому) рівні правова культура складається з рівнів розвитку права, правової реальності, правової діяльності та правосвідомості. На суб'єктивному (внутрішньому) рівні – з

розвитку правової поведінки, правового знання, рівня й характеру ставлення до права, установок на правові норми, рівня правосвідомості особистості, правової діяльності, правового розвитку [1, с. 5].

Зміну рівня правової культури суспільства можливо досягти, змінюючи внутрішнє наповнення будь-якого з елементів суб'єктивного рівня структури правової культури. У статті ми акцентуємо увагу саме на правовій поведінці.

Поведінковий аспект правової культури характеризує практичні дії людини або груп, що відображають їхнє ставлення до правових інституцій. Уміння не лише думати, а й діяти, практична діяльність людини – це найважливіший критерій рівня правової культури [2, с. 75].

Феномени «правова поведінка» та «правова культура» досліджувалися в правовій літературі досить докладно. Виокремлюються два напрями, які умовно можна поділити на теоретико-правовий і практичний. У першому випадку досліджуються проблеми, пов'язані з осмисленням тих явищ, які виникають між існуючими правовими положеннями й цінностями цивілізації (політичні, моральні, естетичні, етичні тощо). У другому випадку мова йде, як правило, про те, як конкретні законодавчі норми визначають поведінку індивіда в суспільстві, забезпечують дотримання й реалізацію природних прав особистості.

Незважаючи на значні результати, досягнуті в межах двох зазначених вище напрямів, проблематика, пов'язана з поясненням змісту взаємозв'язку правової поведінки та правової культури, залишається практично не дослідженою. При цьому евристична органічність традиційного «юридичного» понятійного апарату та методологічних установок пов'язана з тим, що правова поведінка людини лише частково може бути зведена до дії формалізованих регуляторів. Значною мірою вона визначається наявністю латентних поведінкових зразків, моделей і стандартів, які передаються з покоління в покоління. Відповідно, правова культура на основі знань та уявлень формує легітимні (загальновизнані) поведінкові зразки, норми, цінності, стереотипи та правила в ставленні до позитивного права, що регулюють діяльність соціальних суб'єктів.

Проблема взаємозв'язку правової поведінки та правової культури, на перший погляд, є дуже простою, зрозумілою та доступною. Однак вирішення цієї проблеми має глибший і складніший зміст. Для кращого розуміння взаємозв'язку цих правових явищ необхідно звернутися до знакової теорії культури й дослідити правову культуру в контексті типології культури, запропонованої Ю. Лотманом і Б. Успенским.

Відповідно до наукових тверджень щодо типології культури цих учених будь-яка культура може бути інтерпретована як семіотична система типу «культури виразу» або «культури правил». Правова культура входить до складу культури й відображає її приватну сферу.

Культура виразу характеризується ставленням до знаку як відображення об'єктивно існуючої до знака реальності. Завдання культури, у тому числі правової, зводиться до знаходження найбільш адекватного вираження певного уже існуючого змісту його репрезентативної форми. У такому випадку норми права в їх мовному вираженні можна розглядати як знакові комплекси, висловлюючи вже існуючі на практиці правові відносини.

Цей підхід вказує, що норма-знак завжди піддається оцінюванню з погляду відповідності або невідповідності реальності та в цьому сенсі класифікується як «правильна» або «неправильна», а правильним вважається те, що існує. Сформовані норми права утворюють позитивну знакову систему права, яка повинна бути адекватною «живому» або «природному» праву, застосованому на практиці.

Культура правил не ставить знак у підлегле відношення до «живої дійсності». Навпаки, знак і спосіб його вживання самостійно визначають свій референт у реальній дійсності, і тому в цій системі культури інший закон: існує те, що правильно [3, с. 144]. У контексті правової культури це означає, що норма як знак визначає, чому існувати, а чому не існувати в правовій реальності.

У семіотичному розумінні правову поведінку слід розглядати як референт регулюючої її знака-норми. У межах «культури виразу» саме правова поведінка суб'єктів права виступає критерієм «правильності» знака-норми: якщо норма «правильна», то вона відповідає сформованій на практиці правовій поведінці.

У правовій культурі, що відноситься до типу «культури правил», знак-норма упорядковує й детермінує поведінку реальних суб'єктів. У першому випадку ми маємо справу з типом

правосвідомості, де знак-норма виступає як об'єктивна реальність, а реальна правова поведінка – як суб'єктивна реальність. У другому – усе навпаки.

З вищезазначеного стає зрозуміло, що знак-норма, референт соціальної дійсності та мотиви й цілі індивіда утворюють правову поведінку реальних суб'єктів. Норма права, володіючи регулятивною функцією, та сфера суб'єктивного цілепокладання й мотивації проявляються потім у конкретній поведінці.

Будь-яка правова поведінка й будь-яка правова культура мають «бінарний» характер: включають і позитивні, і негативні стійкі риси, спостережувані в свідомості й поведінці суб'єктів політичного та правового процесу. На рівні метафор ці спеціалізовані сфери постають як своєрідні матриці правового життя, що задають стійкі форми свідомості й поведінки окремих громадян, груп, інститутів і суспільства в цілому.

Правова культура детермінує правову поведінку людини на повсякденному рівні побічно й опосередковано. Сполучною ланкою між ними є сфера соціокультурних зразків і цінностей. Так, право через відповідні уявлення, знання та навички є пов'язаним із мораллю; а культура – з поведінкою суб'єкта політичного та правового процесу. Зв'язки соціально значущого типу між спеціалізованими сферами правової поведінки й повсякденним пластом культури підтримуються ще й завдяки тому, що буденна культура містить реальні соціальні зразки повсякденної правомірної поведінки.

Правова поведінка та правова культура особистості утворюють єдиний соціально-правовий контекст, в основі якого лежать три базисні елементи. Насамперед це держава й державна політика у відношенні до індивіда, наступним елементом є суспільство з його внутрішньою структурою, нарешті, сам індивід як суб'єкт правової поведінки й носій культури.

Сьогодні відбувається переосмислення значимості права в життєдіяльності індивіда, його «очищення» від ідеологічних нашарувань минулого й переміщення акцентів: право як сфера культури розглядається як умова забезпечення свободи й безпеки особи, прав людини, гарант його правової захищеності та громадянської активності.

Для України проблема формування правової культури та правової поведінки, що відповідає духу часу, дає можливість зберігати самотність, проте стати водночас «відкритим суспільством», демократичним, заснованим на законі, з активною ринковою динамікою. Без цього належним чином розроблені закони не працюватимуть, а найбільш «активні» суспільні суб'єкти будуть постійно ухилятися від виконання законісних вимог і зобов'язань.

Стан правової культури та правової поведінки українців нині принципово визначається станом суспільства в цілому, перехідним характером соціальних реалій сьогодення й наростанням неоднорідності індивідуальної правосвідомості.

Відповідно до того, як національна культура надає цілісності й інтегрованості суспільному життю, правова культура диктує кожній особистості принципи правової поведінки, а суспільству в цілому – систему правових цінностей, ідеалів, зразків поведінки, правових норм, що забезпечують єдність і взаємодію правових інститутів та організацій [4, с. 85].

Треба пам'ятати, що високий рівень правової культури є тією стримуючою формою, яка саме спрямована на локалізацію, обмеження й витискування протиправної поведінки.

Виділимо умови підвищення рівня правової культури та правової поведінки:

- 1) у галузі загальнодержавної програми: вироблення єдиної правової політики держави, яка відповідатиме сформованій правовій культурі суспільства та, відповідно, виражатиме й забезпечуватиме належний рівень правової поведінки населення;
- 2) у галузі правової системи держави: забезпечити єдине розуміння та застосування основних засад і принципів правової системи держави. Їх знання дозволяє зрозуміти розумність права та його необхідність, сприяє переходу правових знань у переконання;
- 3) у галузі правотворчості: професіоналізація законодавчої діяльності, поширення знань у сфері юридичної техніки, широке публічне висвітлення законопроектної діяльності, посилення юридичної відповідальності за порушення прав і свобод громадян;

- 4) у галузі правового виховання: вести активну профілактику правопорушень, переборюючи правовий нігілізм, що опанував масовою свідомістю, правове нецтво громадян і посадових осіб, їх слабку інформованість про закони, бажання їх обійти. Також необхідним є підвищення загальної моральності громадян, популяризація правових знань (у тому числі через засоби масової інформації), розвиток сімейного правового виховання;
- 5) у галузі освіти: подальший розвиток наукових досліджень у галузі правової культури та правової поведінки, подолання розриву між наукою та практикою, підвищення ефективності вищої юридичної освіти, поглиблення вивчення юридичних дисциплін у неюридичних ВНЗ і загальноосвітніх установах;
- 6) у галузі забезпечення правопорядку та законності: забезпечити грамотну й ефективну участь носіїв прав та обов'язків у процесі боротьби за свої законні інтереси, перебороти правову пасивність. Найважливішим досягненням правової культури є почуття законності й правопорядку, які повинні перерости в потребу боротися за справедливість, незважаючи на труднощі, що виникають;
- 7) у галузі громадянського суспільства: створити базу для значного розширення обсягу й підвищення рівня правової поведінки адресатів права. Високий рівень правової (правомірної) поведінки людей забезпечує не тільки свободу, а й організованість суспільних відносин. Їх підпорядкованість громадському порядку означає розуміння людьми справедливості й корисності правових настанов, їх відповідальності перед суспільством і державою за свої вчинки. Важливою передумовою нормального функціонування громадянського суспільства є розвинута правова культура.

Таким чином, можна констатувати, що правова культура суспільства являє собою найважливішу детермінанту правової поведінки, визначаючи її характер і спрямованість, інтерпретацію учасниками соціальних взаємодій на мікросоціологічному рівні й перспективи майбутніх змін. З іншого боку, правова поведінка суб'єктів у свою чергу впливає на правову культуру суспільства, будучи пов'язаною з нею діалектичним взаємозв'язком. Взаємозв'язок між правовою культурою та правовою поведінкою обумовлений також їх функціональною націленістю, яка полягає в забезпеченні соціального порядку й безпеки суспільства. Правова культура громадян є основою їх правової поведінки в реалізації прав і сумлінному виконанні обов'язків відповідно до чинного законодавства в процесі здійснення будь-якої діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Осика І.В. Правова культура у формуванні правової, соціальної держави : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових вчень» / І.В. Осика. – К., 2004. – 20 с.
2. Дьоміна О.С. Деякі методологічні питання формування національної правової культури та її функціональна роль у розвитку української державності / О.С. Дьоміна // Часопис Київського ун-ту права. – 2005. – № 4. – С. 74-77.
3. Лотман Ю.М. О семиотическом механизме культуры / Ю.М. Лотман, Б.А. Успенский // Учен. зап. Тарт. гос. ун-та. – 1971. – Вып. 284 (Труды по знаковым системам). – С. 144-166.
4. Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства : монографія / за ред. проф. Ю.П. Битяка, І.В. Яковюка. – Х. : Право, 2007. – 248 с.
5. Ганзенко О.О. Формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави Україна : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / О.О. Ганзенко ; Запорізький юридичний ін-т МВС України. – Запоріжжя, 2002. – 198 с.
6. Каминская В.И. Правосознание как элемент правовой культуры. Правовая культура и вопросы правового воспитания / В.И. Каминская, А.Р. Ратинов. – М. : Изд-во Всесоюз. ин-та по изуч. причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1974. – 74 с.
7. Нерсисянц В.С. Философия права : учебник для вузов / В.С. Нерсисянц. – М. : Мысль, – 1997. – 646 с.
8. Ратинов А.Р. Правовая культура и поведение / А.Р. Ратинов, Г.Х. Ефремова // Юридическая психология / сост. Т.Н. Курбатова – СПб. : Питер, 2001. – С. 45-65.

9. Сальников В.П. Правовая культура : теоретико-методологический аспект : автореф. дис. на соиск. науч. степ. д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история государства и права ; история политических и правовых учений» / В.П. Сальников. – Л., 1990. – 35 с.
10. Сербин Р.А. Правова культура – важливий фактор розбудови правової держави : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. к.ю.н. : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових вчень» / Р.А. Сербин. – К., 2003. – 17 с.
11. Станік С.Р. Динаміка правової культури : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. к.ю.н. : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових вчень» / С.Р. Станік. – Одеса, 1997. – 19 с.
12. Скуратівський А.В. Формування та розвиток правової культури в українському суспільстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. к.ю.н. : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових вчень» / А.В. Скуратівський ; Нац. Академія внутрішніх справ України. – К., 2004. –16 с.
13. Яковюк І.В. Правова культура і її вплив на розвиток правової системи / І. В. Яковюк // Вісник Академії правових наук України. – 2008. – № 1. – С. 34-48.

REFERENCES

1. Osyka, I.V. (2004), “Legal culture in forming legal, social state”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.01, Kyiv, Ukraine.
2. Demina, O.S. (2005), “Some methodological issues forming the national legal culture and its functional role in the development of Ukrainian statehood”, *Chasopys Kiyivskoho un-tu prava*, no. 4, pp. 74-77.
3. Lotman, Yu.M. and Uspenskiy, B.A. (1971), “On the semiotic mechanism of culture”, *Uchenye zapiski Tart. gosudarstvennogo universiteta*, iss. 284, pp. 144-166.
4. Bytyak, Yu.P. and Yakovyuk, I.V. (editors) (2007), *Pravova kultura v umovakh stanovlennya gromadyanskoho suspilstva : monohrafiya* [Legal culture in the minds of becoming civil society : monography], Pravo, Kharkiv, Ukraine.
5. Ganzenko, O.O. (2002), “Formation of legal culture of people in conditions of legal state Ukraine”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.01, Zaporizhzhya legal institute of Ministerstva of internal affairs of Ukraine, Zaporizhzhya, Ukraine.
6. Kaminskaya, V.I. and Ratinov, A.R. (1974), *Pravosoznanie kak element pravovoy kultury. Pravovaya kultura i voprosy pravovogo vospitaniya* [Sense of justice as an element of legal culture. Legal culture and legal education issues], Izd-vo Vsesoyuz. in-ta po izuch. prichin i razrab. mer preduprezhdeniya prestupnosti, Moscow, Russia.
7. Nersesyants, V.S. (1997), *Filosofiya prava : uchebnyk dlya vuzov* [The philosophy of law : textbook for high schools], Mysl, Moscow, Russia.
8. Ratinov, A.R. and Efremova, G.H. (2001), “Legal culture and behavior”, *Yuridicheskaya psiholohiya*, Saint Petersburg, pp. 45-65.
9. Salnikov, V.P. (1990), “Legal culture : theoretical and methodological aspect”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.01, Saint Petersburg, Russia.
10. Serbin, R.A. (2003), “Legal culture – an important factor in building the rule of law”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.01, Kyiv, Ukraine.
11. Stanik, S.R. (1997), “The dynamics of legal culture”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.01, Odesa, Ukraine.
12. Skurativskiy, A.V. (2004), “Formation and development of legal culture in Ukrainian society”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.01, National academy of internal affairs of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
13. Yakovyuk, I.V. (2008), “Legal culture and its influence on the development of the legal system”, *Visnyk Akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny*, no. 1, pp. 34-48.